

Глава 15 □ Імперія франків

§ 1. Становлення держави

Державно-правова історія Європи перших століть нашої ери ви-значалася деякими важливими чинниками:

1. Послабленням, а потім і падінням (476 рік) Західної Римської імперії та утворенням унаслідок цього своєрідного «вакууму» в центрі Європи;
2. Активізацією (частково внаслідок Великого переселення народів) «варварських» народів (головним чином германських - остготів, вестготів, франків тощо), які оточували Рим, а також численних племен галлів (кельтів);
3. Активною політикою Східної Римської імперії - Візантії, яка ще на той час зберігалася і була досить могутньою;
4. Християнізацією Європи;
5. Появою на світовій арені молодій, сильній та агресивній іслам-ської держави - Арабського халіфату.

Візантія та Іран, послаблені взаємним протиборством, не могли протистояти тискові Арабського халіфату. Іран був завойований арабами, а Візантія втратила значну частину володінь. Араби захопили частину Малої Азії, Середземномор'я, Північну Африку, Середню Азію, північно-західну Індію. Утворивши в Іспанії Кордовський халіфат, араби використали його як плацдарм для вторгнення в Західну Європу. Доля Європи залежала від того, чи зуміють і встигнуть народи Європи створити державу, яка могла б узяти на себе місію бар'єра на шляху арабської експансії. Такою державою стала Імперія франків.

Германські племена остготів, які перебували спочатку між Дніпром і Доном, під могутнім натиском гуннів перемістилися на захід і рушили на Італію. Розбивши Одоакра (який сам у 476 році переміг останнього римського імператора Ромула Августула), вони створили велике королівство в Італії, Сицилії, Предальпійській області, Далмації та Провансі. Основна маса остготів осіла в Північній і Середній Італії, змішавшись тут з галло-римлянами. Сюди ж пізніше прийдуть германські племена лангобардів («Довгобородих»). Відзначений період характеризується своєрідним етногенезом. Численні племена, які ми зараз називаємо «германцями», самі тоді ще не знали, що вони «германці». Вони були франками, готами, баварами, алеманами, саксами, англами тощо. Їхня мова та етнічна ідентичність перебували в стадії формування, ще не було німців, французів, італійців - їм належало з'явитися пізніше. Спільною їхньою основою було те, що всі вони поряд зі слов'янами були відгалуженням давньої індоєвропейської спільноти. Захоплення територій колишньої Римської імперії прискорювало процес їхнього соціального розвитку, вони засвоювали римську систему управління та римське право.

На півночі Європи відбувався процес консолідації північно-германських племен, які прибули сюди зі Скандинавії. З кінця V століття сформувалося їхнє об'єднання, ядром якого стали салічні («при-морські») франки на чолі зі своїм предводителем Хлодвігом з роду Меровінгів (481-511 роки). Хлодвіг підкорив собі частину Галлії, алеманів, які жили у середній та верхній течіях Рейну, приєднав володіння вестготів в Аквітанії, східних франків у понизов'ї Рейну.

Енергійний молодий король Хлодвіг стратив усіх менших князів франків та був охрещений у 496 році разом з трьома тисячами франків у Реймсі. За його правління виникло величезне королівство Меровінгів від Піренеїв до Баварії. Своєю новою столицею Хлодвіг зробив Париж. Прийняття Хлодвігом християнства у католицькій формі сприяло встановленню сприятливих відносин з галло-римським населенням Італії. Після смерті Хлодвіга королівська влада послаблюється. При королі Дагоберті (629-639 роки) вдається не допустити центробіжні тенденції, але потім влада знаті посилюється і переходить до рук спадкоємних майордомів. Один з них - Пипін Геристальський - примусив визнати себе майордомом Австралії і Бургундії, а його син - Карл Мартелл

(715-741 роки) ще більше зміцнив владу. Цьому сприяло те, що у 732 році він очолив франків у битві при Пуатьє з арабами, зупинив їхню експансію у Західну Європу.

Посиленню влади Карла Мартелла сприяли секуляризація частини церковних земель та їхнє роздавання як службових бенефіцій служилому стану. Син Карла Мартелла - Пипін Короткий (754-768 роки), ставши королем франків, поклав початок династії Каролінгів. При онукові Карла Мартелла - Карлі Великому (Karolus Magnus, 768-814 роки) королівство франків сягає найвищої могутності. Завойовуються Лангобардська Італія, Саксонія, землі північніше Піренеїв. У 800 році Карл коронується у Реймсі римським папою імператорською короною. Імператор одержав титул «Божий помазаник, правитель імперії римлян, король франків і лангобардів». Він мав право ухвалювати закони, чинити суд і підтримувати мир у державі. Уряд імператора складався з дворцевих чиновників: сенешала (замінив майордома), пфальцграфа (правосуддя), маршала та конетабля (керівництво військами), камерія (королівське майно та казна), канцлера (дипломатія, законодавство), архікапелана. Значну роль у державі відігравали збори знаті (у травні та восени). Влада імператора не була абсолютною, король був тісно пов'язаний зі своїм лицарським оточенням.

Правління Карла Великого позначилося прогресом у галузі культури, науки, мистецтва (Каролінгівське відродження). Однак, як це притаманно всім ранньофеодальним імперіям, розвиток феодалізму призводить до сепаратизму. Онуки Карла Великого у 843 році уклали Верденську угоду, за якою Імперію франків було поділено на три частини: Карлу Лисому дісталася Франція, Людовіку Німецькому - Німеччина, Лотарю, який номінально як старший одержав титул імператора, - Італія, Прованс та частина Південної Німеччини. З цього часу розпочинається, власне, історія Німеччини, Франції та Італії.

§ 2. Салічна правда

Салічна правда являє собою збірник ранньофеодального права. Її було укладено на рубежі V-VI століть за правління Хлодвіга. Салічна правда регулювала внутрішньообщинні відносини і в основному містила норми карного та процесуального

права. Статті, які регулювали майнові відносини, нечисленні. Поняття єдиної власності у Салічній правді відсутнє. Вона відбила процес трансформації родової, общинної власності в індивідуально-родинну, феодалську приватну власність. Виділяються рухоме майно і земельне володіння. Салічна правда вказує на збереження у франків общинної власності на землю. Общинні землі розподілялися між родинами. Вони одержували у володіння орні ділянки - «обгороджене місце». Оселитися на території общини можна було лише за згодою всіх її членів. У той же час якщо протягом одного року та одного дня жоден общинник не протестував проти «чужинця», переселенець ставав повноправним членом общини. Заборонялося висловлювати протест проти переселенців на підставі королівського розпорядження. Про перетворення общинної власності на землю в індивідуальну (алод) свідчать відповідальність за порушення меж ділянок, самовільне орання, посів на чужому полі. Однак після збирання врожаю загорожа знімалася і ділянка переходила у загальне користування. Алод не міг відчужуватися, передавався у спадок тільки за чоловічою лінією. В разі відсутності синів алод переходив у розпорядження громади. Родинною власністю вважалися будинок та присадибна ділянка. Незаконне вторгнення на територію вілли, крадіжка у межах подвір'я каралися, як і вбивство вільної людини. Ліси, пустоші, луки, шляхи знаходилися в загальному володінні.

Рухоме майно могло перебувати як у родинній, так й індивідуальній власності. Салічна правда містить значну кількість статей, присвячених захисту прав власності щодо рухомих речей (викрадення худоби, рабів, човнів, дичини, самовільне користування чужим конем). Рухоме майно вільно відчужувалося і передавалося у спадок. Передбачалося успадкування тільки за законом. Переважним правом наслідування рухомого майна володіли сини, потім - найближчі родичі. Салічна правда не згадує про заповіти, але вводить інститут анатомії - майно віддавалося на зберігання третій особі (яка не була родичем тому, хто заповідав) із зобов'язанням останнього передати його спадкоємцям. Оформлення передавання майна супроводжувалося формальними процедурами: про спадкоємців слід було заявити публічно в суді перед тунгом або королем. Підтвердити передавання майна повинні були дев'ять свідків. Салічна правда передбачала процедуру відмови від споріднення. У цьому випадку людина позбавлялася права на родинне успадкування, а її майно після смерті (у разі відсутності дітей) переходило до королівської казни.

Найбільшу кількість статей Салічної правди було присвячено злочинам і покаранням. Під злочином розумілися образа, збитки, заподіяні особі або майну. Можна виділити такі групи злочинів:

- 1) злочин проти особи (вбивство, членушкодження, образа словом чи дією, викрадення вільної людини, порча);

- 2) майнові злочини (крадіжка, грабіж, підпалення, конокрадіство, незаконне вторгнення на чужу ділянку);
- 3) злочини проти моральності (зґвалтування, перелюбство, спів-життя з рабиною);
- 4) злочини проти правосуддя (обмова, неправдиве свідчення, неявка до суду);
- 5) посадові злочини (перевищення повноважень графом, відмова від правосуддя, дезертирство).

Поняття державного злочину ще не існувало, хоча Салічна правда згадує про злочини проти членів королівської родини та її посадових осіб, про покарання за спротив наказам короля. Салічний закон виділяє форми вини: умисне і необережне посягання, співучасть, підбурювання, обставини, які пом'якшують та посилюють вину. Необережність розглядалася як пом'якшуюча обставина і передбачала просте відшкодування збитків. Наявність злого умислу, навпаки, посилювала вину. Колективне вбивство також виступало обставиною, що посилює вину. У цьому разі призначалося максимальний розмір відшкодування родині вбитого. Закон намагався диференціювати відповідальність співучасників злочину. Для «юрмища» до семи чоловік діяв принцип колективного покарання (колективна відповідальність), при «з'юрмленні» понад семи чоловік вимагалось довести вину кожного учасника. Якщо на тілі вбитого налічувалося понад три рани, то це розглядалося як потрійне вбивство: три учасники «юрмища» каралися як виконавці злочину, інші як співучасники каралися менш суворо. Підбурювання до крадіжки каралося суворіше, ніж учинення злочину. Діяв принцип об'єктивної уваги, тобто відповідальності без вини (відповідальність усіх присутніх на місці вчинення насильства над жінкою).

Під покаранням розумілося відшкодування образи або завданої шкоди. Серед покарань виділялися штрафи, смертна кара, тілесні покарання. У Салічній правді штрафи майже повністю витісняють усі інші покарання. Головна мета штрафів - недопущення кривної помсти, самосуду. В давній громаді життя людини оцінювалося з точки зору її ролі у добуванні матеріальних засобів, тому вже при родовому укладі кривна помста часто замінювалася композицією - матеріальним відшкодуванням. Відповідно до Салічної правди вільний франк за вбивство сплачував особливий штраф родичам загиблого -

вергельд. У його сплаті брала участь уся родина злочинця і найближчі родичі з боку батька і матері. Збіднілий сородич, який не мав змоги допомогти родичу, повинен був «кинути жменю землі» на більш заможного, і той сплачував вергельд. Тому заможні родичі прагнули звільнитися від спорідненості. У цьому разі в судовому засіданні людина заявляла про свою відмову від участі у сплаті й одержанні вергельду.

Покарання залежало від соціального статусу злочинця і потерпіло-го: більш високий статус останнього посилював покарання. Наприклад, вергельд за вбивство вільного франка становив 200 солідів, за вбивство королівського дружинника - 600 солідів, за вбивство напіввільного літа - 100 солідів. Убивство раба розцінювалося як майновий збиток: вергельд не сплачувався, відшкодовувалася лише вартість раба його господареві. Розмір штрафів залежав також від ступеня заподіяння збитків (оцінювався збиток родини та працездатної людини). Наприклад, штраф за вбивство вагітної жінки був вищим за вбивство жінки похилого віку. Диференціювалися штрафи за тілесні ушкодження: другий палець руки, яким натягувався лук, оцінювався «дорожче» за інші. Смертна кара і тілесні покарання застосовувалися в основному стосовно рабів. Вільний франк відповідав своїм життям, коли не міг виплатити вергельд.

Салічна правда закріплювала обвинувачувально-змагальний процес. Він розпочинався на підставі приватного розшуку. Виклик до суду відповідача та свідків, а також пошук доказів були обов'язками позивача. Неявка до суду однієї зі сторін або свідків каралася штрафом (поважною причиною вважалася королівська служба). Не допускалося представництво сторін. Позивач самостійно формулював сутність обвинувачення. Відповідач повинен був висловити свої заперечення. Процес мав обвинувачувально-змагальний характер, тобто відповідач вважався винним, доки не доведе зворотнє. Для цього процесу характерні рівність сторін та їхня активність на всіх його стадіях. Судовий процес міг бути припиненим на будь-якій стадії шляхом укладення добровільної згоди між сторонами.

Система доказів при такому процесі включала: 1) об'єктивні докази (політичні, королівська грамота на землеволодіння); 2) інформацію свідків; 3) зуприсяжництво; 4) ордалії («суд Божий») - випробування за допомогою сил природи.

Свідчити могли тільки рівні проти рівних (раб не міг свідчити проти вільної людини). Відмова від свідчення або неправдиве свідчення каралися штрафом і проголошенням поза законом. До зуприсяжництва вдавалися у тому разі, коли були відсутні докази або свідки. Зуприсяжниками виступали родичі та сусіди (іноді до 72 чоловік). Вони відстоювали чесність і порядність однієї зі сторін, не знаючи обставин справи. Якщо хоча

б один із них, присягаючись у «добрій славі сородича», збивався, процес вважався програшим. Зуприсяжники несли відповідальність разом зі стороною, яка програла справу.

Ордалії полягали головним чином у випробуванні вогнем, водою. Іноді випробування проводилося за допомогою хреста, хліба та сиру. Вони застосовувалися тільки за відсутності «достовірних» доказів. Відмова від ордалій призводила до програшу справи. Від випробування за допомогою води, що кипить, можна було відкупитися за згодою сторін, натомість представивши зуприсяжників.

Функції суду у франків виконували судові збори - сотенні суди. Вони являли собою народні збори під представництвом виборної особи - тунгіна. У судових зборах були присутніми всі вільні повноправні общинники. Неявка на збори каралася штрафом. Знавці права з числа впливових общинників - рахінбурги - виносили правове судження (вирок), яке схвалювалося або не схвалювалося народом. Рахінбурги, які постановили несправедливе або незаконне рішення, засуджувалися до сплати штрафу (привід - позов однієї зі сторін). Пізніше бідні стани усуваються від участі в судових зборах, туди стали допускатися тільки заможні общинники (скабіни, потім шефени). Сотенні суди проходили під контролем королівського представника - сотника (цента-рія), який збирав третину судових штрафів на користь короля. Вища судова влада у графстві (окрузі, який об'єднував декілька сотень) належала королівській посадовій особі - графу. Рішення сотенних судів можна було оскаржити у вищих інстанціях - королівському суді. У разі відмови однієї зі сторін виконувати судові рішення слід було звернутися по допомогу до графа. Непідкорення графу суворо каралося штрафом та позбавленням «королівського покровительства».